

ג'ורג'יו אגמבן – רשימות על מגיפת הקורונה

הקדמה

שאול סתר וטל יחזקאלי

הפילוסוף האיטלקי ג'ורג'יו אגמבן (נ. 1942), מחשובי הוגי הדעות שחיים היום, כתב מאז שנות התשעים סדרה של ספרים שבהם בחן את מצב החירום כרפוס הפעולה המרכזי של המשטרים המודרניים – הן הטוטליטריים, הן הדמוקרטיים. בספרים אלה עמד על הפיכתה של הפוליטיקה המודרנית לביו-פוליטיקה שעניינה הוא גופו הביולוגי של האדם ואפשרויות השליטה בו והפיקוח עליו. לתיאוריה זו נודעה חשיבות רבה לאחר פיגועי 11 בספטמבר 2001, כאשר לשם המלחמה בטרור לקחו לעצמן רבות מן הדמוקרטיות המערביות – ובכלל זה הממשל האמריקני וממשלות צרפת ובריטניה – סמכויות לשעת חירום, דוגמת כליאת עצורים לתקופה ממושכת ללא משפט ואפיון גזעי של אזרחים ותושבים.

עם תחילת משבר הקורונה, ובעקבות השתררותו של מצב חירום ברחבי העולם, החל אגמבן לפרסם רשימות קצרות בענייני השעה באתר ההוצאה לאור של ספריו (www.quodlibet.it). מלב המגיפה באיטליה שולח מדי שבוע הפילוסוף של מצב החירום – אדם מבוגר כבר, שנמצא בקבוצת סיכון – מכתב בכבוק שבו הוא מנסה לבאר את האמיתי והכוזב, המניפולטיבי והאסוני במצב העניינים הנוכחי. הרשימה הראשונה שפרסם, "המצאתה של מגיפה" (26.2.2020), עוררה סערה גדולה. אגמבן טען בה כי קורונה אינה יותר משפעת, וכי היא רק תירוץ המשמש ממשלות בכל העולם להטלת מגבלות חברתיות ופוליטיות על אזרחיהן. לאחר שספג ביקורת רחבה, בין היתר מידידו ז'אן-לוק ננסי, פרסם אגמבן שורה של רשימות נוספות, שבהן כיוון את ביקורתו כלפי האמצעים הננקטים להאטת התפשטות הנגיף והשפעותיהם, והציע שהמגיפה האמיתית כבר הייתה בינינו זמן רב לפני שהתגלה נגיף הקורונה.

הרשימות שאגמבן מפרסם קושרות בין מונחים ותיאוריות שהוא מברר בכתביו זה שלושים שנה ובין מצב החירום הנוכחי. אגמבן טוען שההתמודדות עם נגיף הקורונה חושפת את העובדה שהערך המרכזי ואולי היחיד של החברה המערבית הוא שימור החיים הביולוגיים. הוא מזהיר מפני "הריחוק החברתי" שעלול להפוך את ההמון לפאסיבי וסטטי; הוא יוצא נגד הריחוק הכפוי מן החולים והמתים, ומבקר את היאלמות קולה של הכנסייה ושל המשפטנים ואת הפקרת הזירה הציבורית למה שהוא מכנה "דת המדע". ברשימות אלו, כפי שמעיד שמה של הרשימה האחרונה והארוכה ביותר שכתב עד כה ("שאלה"), אגמבן בעיקר שואל

שוב ושוב מדוע דווקא בעת הזאת נאלמה הביקורת, ואילו מין יחסים – אנושיים ואחרים – נוצרים כבר עתה מתוך מצב החירום הנוכחי. היה מי שציפה מאגמבן שיחזור בו מההצהרות הנחרצות ברשימתו הראשונה – כאשר היה נדמה שהמציאות המדממת, בפרט זו שבאיטליה, טפחה על פניו; אבל אגמבן לא חזר בו מדבר, ורק המשיך לפתח את טענותיו נגד המשטר הביורוקרטי הקיצוני שנוסד בחודשיים האחרונים.

טל יחזקאלי, חברת קבוצת המחקר של תיאוריה וביקורת, תרגמה את המאמרים הללו ויזמה את פרסומם בעברית. אורנה יואלי-בנבנישתי ערכה את התרגומים והוסיפה הערות. כתב העת פנה לאגמבן והוא נעתר לבקשתנו לפרסם את המאמרים. אנחנו מפרסמים כאן את מקבץ המאמרים בזה אחר זה, לפי סדר פרסומם המקוון.

המצאתה של מגיפה*

26.2.2020

למול צעדי החירום חסרי הבסיס, חסרי ההיגיון ואחוזי הטרורף ממש שננקטים בשל מגיפה לכאורה הנגרמת מנגיף הקורונה, יש לפנות תחילה להכרזות של מועצת המחקר האיטלקית (CNR), שלפיהן לא זו בלבד ש"אין מגיפה של SARS-CoV2 באיטליה", אלא ש"המחלה, לפי הנתונים האפידמיולוגיים המגיעים מעשרות אלפי מקרים, גורמת לסימפטומים קלים/מתונים (מעין שפעת) ב-80-90 אחוזים מהמקרים. ב-10-15 אחוזים מהמקרים עשויה להתפתח דלקת ריאות, ברובם המוחלט ללא סיבוכים. ניתן להעריך שרק ארבעה אחוזים מהמטופלים יידרשו לטיפול נמרץ".

אם זה אכן המצב, מדוע התקשורת והרשויות עסוקות בלזרוע אווירת בהלה ומביאות עלינו מצב חירום אמיתי, עם הגבלות חמורות על התנועה והשעיה של התפקוד הנורמלי של תנאי החיים והעבודה במחוזות שלמים?

כיצד אפשר להבין תגובה כה נטולת פרופורציות? שני גורמים תורמים לכך עמוקות: ראשית, ניכרת כאן שוב הנטייה הגוברת להשתמש במצב החירום כפרדיגמה שלטונית נורמלית. הצו/חוק שהממשל אישר מייד, "מטעמים של היגינה והגנה על הציבור", הוביל להכפפתם לשלטון צבאי "של המחוזות והאזורים שנמצא בהם אדם אחד הנושא את הנגיף, ושלא ידוע מה מקור ההדבקה שלו, או של מחוזות שיש בהם מקרה שלא ניתן לייחס את מקורו לאדם המגיע מאזור שכבר הוכר כנגוע בנגיף". נוסחה כה עמומה ובלתי מובחנת מאפשרת להחיל במהירות את מצב החירום בכל אזורי המדינה, שהרי כמעט לא ייתכן שמקרים נוספים לא יתגלו במקומות אחרים. יש להביא בחשבון את ההגבלות החמורות

על החופש הצפויות על פי הצו: א. איסור יציאה של כל אדם המצוי במחוז או באזור המדובר, כפי שהוגדר בצו; ב. איסור על הכניסה למחוז או לאזור המדובר; ג. השעיה של הפגנות או יוזמות מכל סוג, אירועים וכל סוג של התקהלות במרחב ציבורי או פרטי, כולל התקהלויות לצורכי תרבות, בידור, ספורט או פעילות דתית; ד. השעיה של בתי הספר והשירותים החינוכיים בכל הגילאים, כמו גם של הפעילות האקדמית, מלבד פעילויות למידה מרחוק; ה. השעיית הפתיחה לציבור של מוזיאונים ושל מוסדות ומקומות תרבות אחרים הכלולים בסעיף 101 לחוק נכסי תרבות ומורשת, בהמשך לצו שנחקק ב־22 בינואר 2004, כולל השעיית הפיקוח על גישה חופשית או מוזלת למוסדות ולמקומות אלה; ו. השעיה של כל נסיעה לימודית, בתוך המדינה ומחוצה לה; ז. השעיה של כל פיקוח ציבורי וכל השירותים הציבוריים, למעט שירותים חיוניים; ח. החלה של אמצעי סגר הכוללים פיקוח אקטיבי על אלה שהיו במגע ישיר עם מקרים מאומתים של המחלה.

חוסר הפרופורציה למול מה שעל פי מועצת המחקר האיטלקית (CNR) הוא שפעת רגילה, לא מאוד שונה מאלה החוזרות מדי שנה, זועק ממש. ניתן לומר שלאחר שהטרור מיצה את כוחו כסיבה להפעלת אמצעים של מצב חירום, המצאתה של מגיפה עשויה לספק את התואנה האידיאלית להרחבתם באופן בלתי מוגבל.

הגורם השני, לא פחות מדאיג מהראשון, הוא מצב החרדה שחלחל ללא ספק בשנים האחרונות לתודעתם של רבים, והוא מיתרגם לצורך אמיתי במצבים של בהלה קולקטיבית. עבור רבים המגיפה מציעה אפוא את האמתלה האידיאלית לבהלה כזו. כך, במעגל אכזרי וסוטה, ההגבלות שהטיל הממשל על החופש מתקבלות בשמה של תשוקה לכיטחון, שנוצרה על ידי אותן הממשלות שכעת ממהרות להתערב כדי לספק.

נְגַע*

11.3.2020

”מרעיל הבארות! תנו בו! תנו בו! חבטו במרעיל הבארות!”

אלסנדרו מנצוני, המאורסים¹

אחת ההשלכות הקשות ביותר של הפאניקה שמתפשטת כעת באיטליה במאורע המכונה ”מגיפת נגיף הקורונה” נעוצה ברעיון הנְגַע, שנמצא בבסיס צעדי מצב החירום יוצאי הדופן

* www.quodlibet.it/giorgio-agamben-contagio. תודה לר”ר אודליה חיטרון ולפרופ’ אורי ש’ כהן על הערות והצעות מעולות לתרגום ”נגע” (Contagio) ו”מרעיל בארות” (Untore).

1 אלסנדרו מנצוני, המאורסים: סיפור מילאני מן המאה השבע־עשרה, תרגם מאיטלקית: ברוך הראל, ירושלים: ביאליק: 1964.

שאימץ הממשל. הרעיון הזה, שהיה זר לרפואה ההיפוקרטית, נבט באופן לא-מודע עוד במאה השש-עשרה, במהלך מגיפות שהחריבו כמה ערים איטלקיות. ניתן למצוא את רעיון הנגע בפיגורה של "מרעיל הבארות" שהונצחה ברומן המאורסים של אלסנדרו מנצוני.² כרוז שהופץ במילאנו בשנת 1576 תיאר את מרעילי הבארות וקרא לתושבי העיר לדווח עליהם:

כיוון שהגיעה הודעה מהמושל על אודות כמה אנשים שהצדקה אינה בליבם, ומבקשים הם להשליט טרור ופחד בקרב העם ויושבי העיר הזאת מילאנו, ועל מנת להלהיט את הרוחות לכדי זעזוע הם מושחים את הדלתות ואת הברזים במשחה, את פינות הרחובות ומקומות נוספים בחומרים שהם טוענים שהם מזוהמים ומדבקים, בתואנה שהם מביאים את המגיפה לפרטי ולציבורי, והדבר מעורר בעיות רבות ולא מעט מריבות בין האנשים, ומשפיע בעיקר על אלה הפתיים המאמינים לכאלה דברים; הואיל וכך נודיע בזאת כי כל אדם – מכל איכות, מעמד, דרגה ומצב – אשר יכהיר בתוך ארבעים ימים מיהו האיש או האנשים שעודדו, עזרו או ידעו על כזו עזות מצח – יינתנו לו חמש מאות סקודי.

ההוראות האחרונות שיושמו בידי הממשלה באיטליה (באמצעות צווים שהיינו רוצים לקוות – אבל זו רק אשליה – שהפרלמנט לא היה מאשר אותם כחוקים) הופכות הלכה למעשה כל אינדיבידואל למרעיל בארות אפשרי, בדיוק כמו צווי הטרור, אשר הופכים דה-פקטו ודה-יורה כל אזרח לטרוריסט בפוטנציה. ההשוואה כה מובהקת עד שהמדביק הפוטנציאלי שאינו ממלא אחר הצווים צפוי לעונש מאסר. שנואה במיוחד היא הפיגורה של הנשא הבריאי או המוקדם, חסר התסמינים, שמדביק מספר רב של אנשים מבלי שאפשר להתגונן מפניו, בניגוד למרעיל הבארות הגלוי.

עוד יותר מההגבלות על החופש הטמונות באיסורים שהוטלו, מעציבה ההידרדרות ביחסים בין בני אדם הנגזרת מהם. האדם האחר, יהיה אשר יהיה, אפילו אדם אהוב, אסור כעת לקרבה ולמגע, ואנו אף נדרשים לשמור ממנו מרחק – על פי חלק מההערכות מרחק של מטר אחד, אבל לפי ההנחיות האחרונות של אלה הנחשבים מומחים לדבר – מרחק של 4.5 מטרים (מעניינים חמישים הסנטימטרים האלה!).³ הרע³ שלנו נמחק. בהתחשב בחוסר העקביות האתית של השליטים שלנו, בהחלט ייתכן שההוראות שהם מכתיבים שאובות מאותו הפחד שהם עצמם מבקשים לייצר, אבל קשה שלא לחשוב על כך שהמצב שנוצר הוא בדיוק זה שהממשל ניסה ליישם שוב ושוב: סגירת האוניברסיטאות ובתי הספר והפיכת השיעורים למקוונים בלבד, הפסקת השיחות והמפגשים הפוליטיים והתרבותיים והחלפתם בהודעות דיגיטליות, והחלפת כל מגע, כל נגע, בין בני אדם – במכוונות.

2 שם. אלסנדרו מנצוני הוא משורר וסופר איטלקי שפעל במאה התשע-עשרה. עלילת הרומן המאורסים (*The Betrothed*) שזורה בהיסטוריה של המגיפה במילאנו במחצית הראשונה של המאה השבע-עשרה.

3 אגמבן משתמש כאן בשם העצם האיטלקי *prossimo*, שנקשר למצווה "ואהבת לרעך כמוך" – *Ama il prossimo tuo come te stesso*. שם התואר *prossimo* משמעו בעברית "קרוב".

הבהרות*

17.3.2020

הפחד הוא יועץ גרוע, אבל הוא חושף דברים רבים שהעמדנו פנים שאיננו רואים. הדבר הראשון שגל הפאניקה ששוטף את המדינה שלנו מראה בוודאות הוא שהחברה שלנו אינה מאמינה עוד בדבר מלבד בחיים העירומים. ברור עכשיו שהאיטלקים מוכנים להקריב למעשה הכול: את תנאי המחיה הנורמליים שלהם, את הקשרים החברתיים, את העבודה, אפילו את החברות, יחסי הקרבה והאמונות הדתיות והפוליטיות למול סכנת המחלה. החיים העירומים – והפחד לאבד אותם – אינם דבר המאחד בין בני האדם, אלא דבר מפריד ומעוור. בני האדם האחרים, כמו במגיפה שתיאר מנצוני בספרו, נדמים עתה אך ורק כמדביקים אפשריים שיש להימנע מהם בכל מחיר, ושצריך לשמור מהם מרחק של לפחות מטר אחד. המתים – המתים שלנו – אינם זכאים אפילו ללוויה, ולא ברור מה יעלה בגורל גופותיהם של יקירנו. הַרְעָה שלנו נמחק, ומעניין שהכנסיות שומרות על שתיקה בעניין הזה. מה יהיה על הקשרים האנושיים במדינה המתרגלת לחיות במצב כזה, לא ברור למשך כמה זמן? מהי חברה שאין לה שום ערך אחר מלבד הישרדות?

עניין נוסף, מטריד לא פחות מהראשון, שהמגיפה חושפת בבהירות הוא שמצב החירום, שהממשלות מורגלות בו כבר זמן רב, הפך הלכה למעשה למצב הנורמלי. ההיסטוריה ידעה מגיפות חמורות הרבה יותר, אך איש מעולם לא העלה על דעתו להכריז בשל כך על תקנות למצב חירום כמו אלה הנוכחיות, שמונעות מאיתנו אפילו לזוז. בני האדם מורגלים כל כך לחיות בתנאים של מצב משבר תמידי ומצב חירום תמידי עד שלא נראה שהם הבחינו כלל שחיהם צומצמו לכדי תנאי ביולוגי טהור, ואיבדו כל ממד – לא רק חברתי או פוליטי, אלא אפילו אנושי ורגשי. חברה שחיה במצב חירום תמידי לא יכולה להיות חברה חופשית. אנחנו חיים בחברה שהקריבה את החופש שלה למען מה שמכונה "טעמים ביטחוניים", וכך דנה את עצמה לחיים במצב תמידי של פחד וחוסר ביטחון.

אין זה מפתיע אפוא שמדברים על הנגיף כמו על מלחמה. אמצעי החירום מחייבים אותנו לחיות בתנאי עוצר. אבל מלחמה מול אויב בלתי נראה שעשוי להימצא בכל אחד מבני האדם היא המלחמה האבסורדית ביותר. זוהי למעשה מלחמת אזרחים. האויב איננו בחוץ, האויב נמצא בתוכנו.

מה שמדאיג איננו בעיקר או רק ההווה, אלא מה שיבוא לאחרינו. כשם שהמלחמות הורישו לשלום סדרה של טכנולוגיות מבשרות רע, מגדרות התיל ועד טילי הגרעין, כך סביר מאוד שגם לאחר תום מצב החירום הבריאותי יימשכו הניסויים שהשלטונות לא

* www.quodlibet.it/giorgio-agamben-chiarimenti פורסם ימים ספורים אחרי "נגע", ואפשר למצוא חפיפה ניכרת בין שתי הרשימות.

הצליחו ליישם קודם לכן: האוניברסיטאות ומוסדות הלימוד ייסגרו והשיעורים יהפכו למקוונים בלבד, יושם קץ אחת ולתמיד לשיחות ולמפגשים פוליטיים או תרבותיים ואלה יוחלפו במסרים דיגיטליים, ובכל מקום אפשרי יהיו אלה מכונות אשר יחליפו כל מגע – כל נגע – בין בני אדם.

הרהורים על המגיפה*

27.3.2020

ההרהורים הבאים אינם עוסקים באפידמיה, אלא במה שאפשר ללמוד מהתגובות של בני האדם אליה. זהו ניסיון לעשות רפלקסיה על הקלות שבה חברה שלמה קיבלה על עצמה לחוש מוכת-מגיפה, לבודד את עצמה ואת פרטיה, איש איש בכיתו, ולהשהות את תנאי החיים הנורמליים, את קשרי העבודה, החברות והאהבה ואפילו את האמונות הדתיות והפוליטיות. מדוע איננו עדים להתנגדויות או להפגנות, כפי שצפוי שיקרה במקרים כאלה וכפי שאמנם קרה לאורך ההיסטוריה? ההשערה שלי היא שבמובן מסוים, גם אם לא-מודע, המגיפה כבר הייתה שם; תנאי החיים של בני האדם נעשו כאלה שדי היה בסימן חטוף אחד כדי שייחשפו כפי שהם באמת – בלתי נסבלים, בדיוק כמו מגיפה. במובן מסוים, זה הדבר החיובי היחיד שניתן לדלות מהמצב הנוכחי: בהחלט ייתכן שלאחר המגיפה יתחילו בני האדם לשאול את עצמם אם התנאים שבהם חיו היו ראויים.

דבר נוסף שיש לתת עליו את הדעת הוא הצורך בדת, שנחשף כעת. הוא עולה שוב ושוב בשיח הנשמע בתקשורת: טרמינולוגיה השאולה מאוצר מילים אסכטולוגי מתארת את ההתרחשויות תוך חזרה אובססיבית, במיוחד בעיתונות האמריקנית, על המילה "אפוקליפסה", ומזמנת, לעיתים באופן מפורש, את סוף העולם. וכך הצורך הדתי, שהכנסייה כבר אינה במעמד המאפשר לה לספק אותו, מגשש אֶחָד אתר אֶחָד שבו הוא יוכל להתמקם, ומוצא אותו במה שכבר הפך למעשה לדת של זמננו: המדע. המדע, כמו כל דת אחרת, יכול לייצר דעות קדומות ופחד או לחלופין לשמש בהפצתם. מעולם לא חזינו בכזה מופע ראווה, האופייני לדתות ברגעי משבר, של דעות והוראות שונות ומנוגדות זו לזו, הנעות בין עמדות כפירה ומיעוט של אלה המכחישים את חומרת התופעה, ובהם גם מדענים מוערכים, ובין השיח האורתודוקסי הדומיננטי המאשש את החומרה, אולם בה בעת גם חלוק באופן רדיקלי בשאלה כיצד יש להתמודד עם התופעה. כמו תמיד במקרים כאלה, כמה מומחים או מומחים מטעם עצמם מצליחים להבטיח את תמיכת המונרך, וזה,

כמו בימים של מלחמות הדת שפיצלו את הנצרות, תופס צד כלשהו, לפי האינטרסים שלו, ומטיל הגבלות בהתאם.

עניין אחר שמעורר מחשבה הוא הקריסה הברורה של כל דעה או אמונה משותפת. נדמה שבני האדם אינם מאמינים עוד בדבר – מלבד בקיום הביולוגי העירום, שעליו יש להגן בכל מחיר. אבל על גבי הפחד לאבד את החיים תוכל להתכונן רק עריצות, רק הלווייתן המפלצתי עם חרבו השלופה.

לכן, כאשר יוכרז על סיומו של מצב החירום, של המגיפה – אם זה יקרה אי פעם – אינני מאמין שבני האדם, לפחות אלה שיצליחו לשמר מעט צלילות, יוכלו לשוב ולחיות כפי שחיו. וזה אולי הדבר המיידש ביותר – גם אם, כמו שנאמר, "התקווה ניתנה רק לחסרי התקווה".

ריחוק חברתי*

6.4.2020

אין אנו יודעים לבטח היכן מחכה לנו המוות, הבה נמתין לו בכל מקום. המחשבה המוקדמת על המוות היא גם מחשבה מוקדמת על החירות. מי שלמד למות למד לא להיות עבד. ידיעת המוות משחררת אותנו מכל שעבוד ומכל מגבלה. מישל דה מונטיין⁴

מאחר שההיסטוריה מלמדת אותנו שלכל תופעה חברתית יש השלכות פוליטיות, ראוי לתעד בתשומת לב את המושג החדש שפרץ כעת בסערה ללקסיקון הפוליטי של המערב: "הריחוק החברתי". אף על פי שככל הנראה המונח נוצר כלשון נקייה למונח הגס "סגר" שהתפשט עד כה, עלינו לשאול את עצמנו איזה מין סדר פוליטי יוכל להיות מיוסד על מונח שכזה. מדובר בעניין דחוף ביותר, שהרי אין מדובר בהשערה תיאורטית גרידא, אם אכן נכון הדבר שרבים כבר החלו לומר, שמצב החירום הנוכחי עשוי להיחשב למעבדה שכעת נוצרים בה המבנים הפוליטיים והחברתיים החדשים של עתיד האנושות. ישנם כמובן, כמו תמיד, טיפשים שמציעים שמצב כזה עשוי להיות חיובי, ושהטכנולוגיה הדיגיטלית החדשה מאפשרת כבר מזמן לתקשר בקלות מרחוק, אבל אני אינני מאמין שקהילה המיוסדת על

* www.quodlibet.it/giorgio-agamben-distanziamento-sociale

4 מישל דה מונטיין, המסות, תרגמה מצרפתית: אביבה ברק, תל אביב: שוקן, עמ' 119-120.

"ריחוק חברתי" עשויה להיות ראויה לחיים, מבחינה פוליטית ואנושית. בכל מקרה, תהא אשר תהא נקודת המבט, אני סבור שזה הנושא שחובה עלינו לעסוק בו כעת. ההיבט הראשון מתייחס לטבע הסינגולרי של התופעה שהאמצעים של "הריחוק החברתי" מייצרים. אליאס קנטי, ביצירת המופת שלו *ההמון והכוח* (1960), מגדיר את ההמון כמי שהכוח שלו מיוסד על היפוכו של הפחד ממגע זר, המאפיין את בני האדם בדרך כלל. הריחוק שבני האדם יוצרים סביבם דרך קבע נולד מהפחד הזה, ואילו ההמון הוא המצב היחיד שבו הפחד ממגע מתגלגל בהיפוכו. "רק בהימצאו בהמון יכול אדם להשתחרר מן הפחד הזה שלו מפני מגע [...] מרגע שהפקיר אדם את עצמו והתמסר להמון, הוא חדל לפחד ממגעו [...] האדם שנלחץ אליו, כמוהו כחלק ממנו. הוא מרגיש אותו כמות שהוא מרגיש את עצמו. לפתע דומה, שהכל קורה ומתרחש בגוף אחד-יחיד [...] היפוך פנים זה של הפחד מפני מגע, הוא חלק בלתי נפרד מטבעם של המונים. הרגשת ההקלה וההשתחררות עזה ביותר, מקום שצפיפותו של ההמון גדולה ביותר".⁵

אינני יודע מה היה חושב קנטי על הפנומנולוגיה החדשה של ההמון שניצבת לפנינו: הדבר שהליכי הריחוק והבהלה יצרו הוא ללא ספק המון – אבל המון שאפשר לומר שהוא מהופך לזה שקנטי מתאר, כלומר מיוסד על אינדיבידואלים שמחזיקים את עצמם בכל מחיר במרחק זה מזה. המון שאינו צפוף אלא מדולל, אבל בכל זאת המון. ההמון הזה מוגדר על ידי הדחיסות והפאסיביות שלו, ממש כפי שקנטי כותב בהמשך: המון ש"אין לו כל אפשרות לנוע בחופשיות של ממש. יש במצבו משהו פאסיבי; הוא ממתין. הוא ממתין שיונף לעיניו ראש".⁶

כמה עמודים אחר כך קנטי מתאר את ההמון שמבוסס על איסור, "שבו מספר גדול של בני אדם מסרבים יחדיו להמשיך ולעשות דבר, שעד אז עשוהו ביחידות. הם מצייטים לאיסור כלשהו, והאיסור הזה הוא פתאומי ומוטל מעצמו [...] מכל מקום, הוא מצליף בכוח אדיר. הוא מוחלט כצו, אולם הדבר ההחלטי המאפיין אותו הוא אופיו השוללני".⁷ בניגוד למה שהיה אפשר להאמין בנאיביות, חשוב מאוד להבין שקהילה המיוסדת על ריחוק חברתי לא יהיה לה דבר וחצי דבר עם אינדיבידואליזם קיצוני. היא תיצור בדיוק את ההפך, כפי שאנו רואים סביבנו היום: המון מדולל המיוסד על איסור, אבל בדיוק בשל כך, הוא דחוס ופאסיבי במיוחד.

5 אליאס קנטי, *ההמון והכוח*, תרגם מגרמנית: עמשי לוי, תל אביב: צ'ריקובר, 1979, עמ' 9-10.

6 שם, עמ' 24.

7 שם, עמ' 40-41.

והחולי הוא שגרם לכל הפשעים הכבדים האחרים, שמילאו את העיר [...] איש לא היה מוכן לטרוח לשם הכבוד, כי לא ידע אם לא ייספה, עד שלא יזכה להגיע אליו.
תוקידידס, תולדות מלחמות פילופוניס⁸

אני רוצה לחלוק עם אלה המעוניינים בכך שאלה שעליה כמעט שלא הפסקתי לחשוב בחודש האחרון. איך קרה שמדינה שלמה, מבלי לשים לב, קרסה מבחינה אתית ופוליטית למול מחלה? המילים שהשתמשתי בהן כדי לנסח את השאלה הזו נבחרו בקפידה אחת. למעשה, פשוט מאוד לבחון את מידת הוויתור על העקרונות האתיים והפוליטיים: יש לשאול מהו הגבול שאחריו אינכם מוכנים לוותר עוד. אני מאמין שקורא אשר יטרח להתייחס לנקודות המפורטות מטה לא יוכל שלא להסיק שאכן – מבלי ששמנו לב, או בהעמדת פנים שאיננו שמים לב – נחצה הסף המפריד בין אנושיות לברבריות.

1. הנקודה הראשונה, אולי החמורה ביותר, עוסקת בגופות המתים. איך יכולנו לקבל זאת, אך ורק בשם סיכון שאותו לא ניתן לאמוד, שלא זו בלבד שהאנשים היקרים לנו ואנשים בכלל מתו לבדם, אלא גם – דבר שמעולם לא קרה בהיסטוריה האנושית, מאנטיגונה ועד ימינו – שגופותיהם נשרפו ללא לוויה?

2. עוד קיבלנו עלינו בלי בעיות, אך ורק בשם סיכון שאותו לא ניתן לאמוד, להגביל את חופש התנועה שלנו במידה שלא התקיימה מעולם בהיסטוריה של איטליה, אפילו לא במהלך מלחמות העולם (העוצר בזמן המלחמה היה מוגבל לשעות מסוימות). כתוצאה מכך קיבלנו על עצמנו, אך ורק בשם סיכון שלא ניתן לאמוד אותו, להשעות הלכה למעשה את קשרי החברות והאהבה, שכן הקרבה הפכה למקור אפשרי של הרבקה.

3. כל זה התרחש – וכאן אנו נוגעים בשורש התופעה – מכיוון שפיצלנו את חוויית החיים האחודה שלנו, שהיא תמיד גופנית ורוחנית גם יחד באופן בלתי ניתן להפרדה, לישות ביולוגית טהורה מצד אחד ולחיים רגשיים ותרבותיים מצד שני. כפי שהזכיר לאחרונה דייוויד קיילי כאן [באתר ההוצאה](#), איוואן איליץ' הצביע על האחריות שנושאת הרפואה המודרנית לפיצול הזה, אשר נתפס כמובן מאליו ומהווה למעשה את ההפשטה

* www.quodlibet.it/giorgio-agamben-una-domanda

8 תוקידידס, תולדות מלחמות פילופוניס, ספר שני, נ"ג, תרגם מיוונית: א"א הלוי, ירושלים: מוסד ביאליק.

הגדולה מכולן. אני יודע היטב שהפיצול הזה מומש במדע המודרני דרך מכונות ההנשמה, המסוגלות לשמר גוף במצב של חיי צמח טהורים.

אך אם המצב הזה אכן מתארך מעבר למגבלות המרחביות והטמפורליות הראויות לו, כפי שמבקשים לעשות היום, והופך למעין עיקרון של התנהגות חברתית, אנו נופלים לסתירות שאין מהן דרך חזרה.

אני יודע שיהיו שימהרו להשיב כי מדובר במצב מוגבל בזמן, ושלאחריו הכול ישוב לכשהיה. זה באמת יוצא דופן שממשיכים לחזור על כך, ואולי זה מעיד על חוסר תום לב, שהרי אותן הרשויות שהכריזו על מצב החירום אינן חדלות להזכיר שגם כאשר מצב החירום גיע לסיומו נהיה חייבים להמשיך ולשמור על אותו הצו, וש"הריחוק החברתי", כפי שמכנים אותו בלשון נקייה, יהפוך לעיקרון המארגן החדש של החברה. בכל מקרה, אותו המהלך, שקיבל את אישורנו ביושר או ברמייה, לא יוכל להתבטל.

בנקודה זו, מאחר שהטלתי אחריות כבדה על כל אחד ואחת מאיתנו, איני יכול שלא להזכיר את האחריות הגדולה עוד יותר שהייתה מוטלת על אלה שהיו אמורים לשמור על כבוד האדם. נתחיל בכנסייה, שעשתה את עצמה לשפחתה של המדע – אשר בשעה זו כבר הפך לדת האמיתית של זמננו – והתכחשה באופן קיצוני לעקרונותיה הבסיסיים ביותר. הכנסייה, תחת אפיפיור הנקרא פרנציסקוס, שכחה שפרנציסקוס⁹ חיבק את המצורעים. היא שכחה שאחד משבעת מעשי החסד של האמונה הנוצרית הוא ביקור חולים.¹⁰ היא שכחה שהמרטירים מלמדים אותנו שעלינו להיות נכונים להקריב את החיים ולא את האמונה, ושוויתור על הרע משמעו ויתור על האמונה.

קבוצה נוספת שמעלה בתפקידה היא המשפטנים. כבר מזמן התרגלנו לשימוש כלאחר יד בצווי חירום שבאמצעותם הרשות המבצעת מחליפה את הרשות המחוקקת, ונוטשת כך את עקרון הפרדת הרשויות שמגדיר את הדמוקרטיה. אך במקרה הזה נחצה כל גבול, ונדמה שכמו שנהגו לומר על הפיהרר, מילותיהם של ראש הממשלה ושל ראש ההגנה האזרחית מקבלות תוקף מידי של חוק. גם לא ברור כיצד, לאחר שתמוצה תקופת החלות הזמנית של צווי מצב החירום, ימשיכו לשמר את המגבלות על החופש כפי שהכריזו. באילו אמצעים שיפוטיים? באמצעות מצב חירום קבוע? על המשפטנים מוטלת החובה לוודא שהוראות החוקה יכובדו, אך המשפטנים שותקים. *Quare silete iuristae in munere vestro?* [”מדוע אתם המשפטנים שותקים על אודות מה שנוגע לכם?”]¹¹

9 פרנציסקוס מאסיזי (1181-1226), מייסד מסדר הפרנציסקנים.

10 מעניין להבחין שאגמבן מזכיר ברשימותיו שניים נוספים מבין שבעת מעשי החסד שהכנסייה מתנכרת להם בימי המגיפה: קבורת המת והכנסת אורחים.

11 שאלה זו היא המוטו המופיע בפתח חיבורו של אגמבן ”מצב החירום”, שנכתב ב-2003. ראו ג'ורג'יו אגמבן, ”מצב החירום”, יהודה שנהב, כריסטוף שמידט ושמרון צלניקר (עורכים), לפנים משורת הדין: החריג ומצב החירום, תרגמו מאיטלקית: מנואלה קונסוני ורביד צור, מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2009.

אני יודע שתמיד יהיו כאלה ששיבו שניעשתה כאן הקרבה גדולה בשם עקרונות מוסריים. לאלה אני רוצה להזכיר שאייכמן, ככל הנראה באמונה שלמה, לא חדל מלחזור על כך שעשה את מה שעשה על פי צו מצפוננו, כדי לציית למה שהוא האמין שהוא הצו המוסרי הקאנטיאני. נורמה הקובעת כי יש לוותר על הטוב על מנת להציל את הטוב היא שגויה וסותרת את עצמה בדיוק כמו נורמה אשר כופה עלינו – למען ההגנה על החופש – את הוויתור עליו.